ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

БЕЗГИНСЬКИЙ Юрій Сергійович - адвокат, здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

<https://orcid.org/0000-0002-9502-1714>

УДК 343.98

DOI 10.32782/NP.2020.4.12

В статье исследуется проблема правового воспитания населения как одного из направления криминологической деятельности экспертных учреждений в Украине. Несмотря на главную задачу экспертных учреждений в процессе проведения экспертиз, отмечается на самостоятельности и важности воспитательного направления деятельности эксперта. Установлено отсутствие на национальном уровне системной нормативной базы по привлечению экспертных учреждений в процесс правового воспитания населения по вопросам предупреждения преступности. Проанализированы нормативные акты центральных органов власти и органов местного самоуправления относительно полномочий экспертных учреждений в сфере повышения правового образования населения и правовой пропаганды.

Ключевые слова: эксперт, экспертная профилактика, правовое воспитание, преступность, девиктимизация.

Постановка проблеми

За статистичними даними Офісу Генерального прокурора, щороку в Україні вчиняється біля однієї тисячі кримінально караних порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (відповідно до даних за 2018 та 2019 роки [1]). Суттєва частка таких кримінальних правопорушень учиняються на підприємствах вугільної промисловості, яка є однією із ключових галузей виробництва нашої

країни. Згадані правопорушення мають власну специфіку, а діяльність з їх розкриття та розслідування на жаль, не забезпечена методичними рекомендаціями на достатньому рівні. Основоположним елементом методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, має стати їх криміналістична характеристика.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні питання криміналістичної характеристики злочинів у своїх роботах висвітлювали Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, В. Л. Синчук, А. В. Старушкевич, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та інші науковці. Окремі аспекти побудови криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, досліджували О. В. Таран (2013 р.), К. О. Спасенко (2016 р.) та М. Я. Панчишин (2016 р.). Втім, роботи названих авторів лише частково фокусувалися на розробці криміналістичної характеристики порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, були підготовлені достатньо давно та не враховують сучасних новел кримінального та кримінального процесуального законодавства,

що підтверджує актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування та формулювання елементного складу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Наукова новизна дослідження

У пропонованій статті вперше визначено та обґрунтовано елементний склад криміналістичної характеристики як базової складової внутрішньовидової методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Виклад основного матеріалу

Криміналістична характеристика є базовим елементом будь-якої методики розслідування кримінальних правопорушень. Не вдаючись до наукових дискусій щодо сутності та значення криміналістичної характеристики, констатуємо, що класичним вважається запропоноване О. Н. Колесніченком та В. О. Коноваловою визначення названої криміналістичної категорії [2, с. 16]. У реаліях чинного кримінального процесуального законодавства згадане визначення можна переформулювати наступним чином: криміналістична характеристика кримінального правопорушення – це система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень.

На нашу думку, актуальними є питання щодо джерел формування, елементного складу та напрямків використання криміналістичних характеристик окремих кримінальних правопорушень під час їх розслідування, зокрема, це стосується і кримінальних порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Безсумнівно, одним із орієнтирів для побудови криміналістичної характеристики

досліджуваних кримінальних правопорушень мають стати вже розроблені криміналістичні характеристики схожих деліктів та груп правопорушень більш високого рівня узагальнення.

О. В. Таран, у рамках розробки родової методики розслідування до елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці віднесла узагальнені відомості про спосіб вчинення злочину, особу злочинця, особу потерпілого, обстановку вчинення злочину, сліди та ознаки злочинів [3, с. 27].

К. О. Спасенко до елементів криміналістичної характеристики кримінально караних порушень правил безпеки відносить способи (форми) порушення правил безпеки; обстановку, час і місце порушення правил безпеки; особу потерпілого; особу злочинця; наслідки порушення правил безпеки; типові сліди злочину [4, с. 76]. На думку М. Я. Панчишина, суттєвими елементами криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою є типові дані і відомості про обстановку та спосіб учинення цих злочинів, особу злочинця, особу потерпілого [5, с. 33]. В. М. Федченко найбільш суттєвими елементами вважає типові способи вчинення та приховування, обстановку (час, місце, умови), слідову картину [6, с. 17].

Оскільки досліджувані нами делікти є підвидом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, вищевведені переліки елементів криміналістичних характеристик підлягають перегляду з урахуванням специфіки порушень правил безпеки саме на підприємствах вугільної промисловості.

Популярною в наукових колах є думка про те, що одним із основних джерел формування криміналістичної характеристики кримінального правопорушення є його кримінально-правова характеристика. А. В. Старушкевич називає кримінально-правову характеристику злочинів несучим каркасом по відношенню до криміналістичної [7, с. 6]. В. А. Журавель піддає сумніву позиції науковців про перевантаженість криміналістичних характеристик кримі-

нально-правовими та кримінологічними даними, і навпаки, підтримує ідею про комплексне використання трьох названих видів характеристик [8, с. 144-145]. Досягнення наук кримінального права та кримінології науковці відносять до ключових джерел криміналістичної методики в цілому [9, с. 8].

Підтримуючи цю позицію, зазначимо, що кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення має не лише виступати основою його криміналістичної характеристики, а й разом з останньою стати базою для визначення обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування. Тому з метою визначення елементного складу та сутнісного наповнення криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості вважаємо за доцільне врахувати зміст кримінально-правової характеристики таких правопорушень.

Ст. 272 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати. Ч. 1 зазначеної статті застосовується у випадках, коли такі діяння призводять до створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіяють шкоду здоров'ю потерпілого. Ч. 2 застосовується у випадках, коли такі діяння спричиняє загибель людей чи настання інших тяжких наслідків [10].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [11], ч. 1 ст. 272 КК України було віднесено до категорії кримінальних проступків, які розслідуються у формі дізнання за специфічною, визначеною КПК України процедурою. Вважаємо, що така специфіка має бути врахована під час розробки криміналістичної характеристики та методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, є безпека виконання робіт з підвищеною небезпекою, додатковим обов'язковим об'єктом – життя та здоров'я особи. Потерпілим від такого правопорушення може бути як учасник відповідного виробничого процесу, так і будь-яка інша особа, яка постраждала від порушення правил безпеки [12, с. 914]. Названі елементи кримінально-правової характеристики вказують на особу потерпілого, способи вчинення та сліди-наслідки (зокрема пошкодження на тілі особи) як елементи криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

З точки зору об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України склад включає 1) діяння – порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві; 2) наслідки у виді загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння реальної шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 272) або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 272); 3) причинно наслідковий зв'язок між діяннями та наслідками [12, с. 914].

Обстановка і місце вчинення порушення правил безпеки також є обов'язковими елементами складу правопорушення. М. П. Куцевич звертає увагу на своєрідність визначення особливостей об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України. У цій нормі міститься вказівка не на певне місце вчинення, а на специфіку діяльності: «Порушення ... на виробництві або будь-якому підприємстві» [13, с. 296]. Відповідно, уточнення потребує ознака вчинення кримінального правопорушення саме на підприємствах вугільної промисловості.

Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників до розділу «Вугільна промисловість» включені професії працівників, специфічні для підприємств і організацій з видобування та перероблення вугілля, будівництва вугільних шахт і розрізів, а також гірничорятувальної служби [14].

Відповідно до наказу Держнаглядохоронпраці України від 26.01.2005 № 15, до робіт з підвищеною небезпекою віднесено: будь-які підземні роботи на шахтах та рудниках (п. 60); проведення розкривних робіт, виїмка і навантаження корисних копалин при відкритих гірничих роботах (п. 73); роботи верхолазні та на висоті (наприклад на вуглезбагачувальних виробництвах) (п. 94); робота на конструкціях мостових, баштових та козлових кранів (п. 100); вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів (п. 101); обслуговування механічних та автоматичних ліній (п. 113) тощо [15].

Попередній аналіз слідчої практики показав, що підприємства вугільної промисловості, на яких найчастіше відбуваються порушення правил безпеки, можна поділити на вуглевидобувні, гірничо-будівельні, вуглезбагачувальні та підприємства з виробництва гірничо-шахтного обладнання. Спірним є питання щодо кваліфікації заст. 272 КК України порушень правил безпеки під час несення гірничо-рятувальної служби. Вважаємо, що тип підприємства вугільної промисловості, на якому було допущено кримінально-каране порушення безпеки виробництва, є суттєвою ознакою обстановки вчинення кримінального правопорушення. З особливостями організації виробництва на підприємствах того чи іншого різновиду будуть пов'язані й типові способи вчинення правопорушення, ознаки місця та часу його вчинення, ознаки особи потерпілого та правопорушника.

Як уже зазначалося, однією із обов'язкових складових об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, є суспільно небезпечні наслідки, які мають знаходитися у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку із діянням. К. О. Спасенко розглядає наслідки порушення правил безпеки виконання робіт як окремий елемент криміналістичної характеристики [4, с. 72], що є досить нетиповим. На нашу ж думку, такі наслідки цілком покриваються поняттям слідів кримінального правопорушення у широкому розумінні цього терміна (в інтерпретації М. В. Салтєвського це будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані з подією

злочину [16, с. 112]), а відтак не потребують виокремлення. Натомість вважаємо більш ефективним дослідження комплексної слідчої картини правопорушення, яка включатиме як типові сліди-відображення, так і сліди-наслідки.

Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у зв'язку із обійманою посадою чи виходячи з характеру виконуваної роботи. З суб'єктивного боку, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою можуть характеризуватися або необережною [12, с. 914], або змішаною (прямий умисел щодо діяння, необережне ставлення до наслідків) формою вини. Відтак вважаємо за доцільне в рамках криміналістичної характеристики порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості досліджувати типові ознаки особи злочинця, зокрема й особливості стану психіки такої особи.

Науковці наполягають на тому, що криміналістична характеристика кримінального правопорушення має містити ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень, апробованих слідчою практикою [17, с. 241].- Погоджуючись із цією тезою зазначимо, що попередній аналіз судово-слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, виявив різницю в якісних та кількісних показниках окремих елементів криміналістичної характеристики ч. 1 (проступку) та ч. 2 (злочину) ст. 272 КК України. Так, відмінності було виявлено в типовій характеристиці слідчої картини правопорушень, типових ознаках особи потерпілого та характеристиці зав'язків між потерпілим та порушником. Описане ще раз підтверджує потребу диференційованого дослідження специфіки розслідування кримінальних проступків та злочинів, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Висновки

Враховуючи викладене, специфіку кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, попередні результати аналізу практики їх розслідування, до елементного складу криміналістичної характеристики таких правопорушень нами було віднесено: типову обстановку, способи та слідову картину, ознаки особи потерпілого та особи правопорушника. Свій розвиток пропоноване дослідження знайде у розробці змістовного наповнення відповідної криміналістичної характеристики.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація. Офіс генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>
2. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие. Харьков : Юрид. Ин-т, 1985. 93 с.
3. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : автореф. лис. ... докт. юрид. наук; 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 34 с.
4. Спасенко К. О. Методика розслідування порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2016. 214 с.
5. Панчишин М. Я. Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2016. 239 с.
6. Порядок та особливості досудового розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України): метод. рекомендації / Кол. авт. Дніпро: Дніп-роп. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 72 с.
7. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : Навчальний посібник. Київ, 1997. 41 с.
8. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції. Харків : Вил. Агенція «Апостіль». 2012. 304 с.
9. Криміналістика : підручник у 2. Т. Т. 2. За заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2017. 302 с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11 вид., переробл. Та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
13. Куцевич М.П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05, 12.00.08. Одеса, 2018. 445 с
14. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 5. Добувна промисловість. Частина І. Розділ «Вугільна промисловість». Керівники. [...] Мінпаливенерго України, Інші; Довідник, Перелік від 14.01.2000 № 62 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0062558-00>.
15. Перелік робіт з підвищеною небезпекою (НПАОП 0.00-4.12-2005) Держнаглядохоронпраці України; Перелік від 26.01.2005 № 15 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0232-05>
16. Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1. Харків, 1999. 416 с.
17. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ. 2011. 280 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття посвящена обоснованию и формулировке элементного состава криминалистической характеристики уголовных правонарушений, связанных с нарушением правил безопасности на предприятиях угольной промышленности. Определено, что источниками формирования криминалистической характеристики названных правонарушений является их уголовно-правовая характеристика и судебно-следственная практика их расследования. Отмечена необходимость дифференцированной разработки криминалистической характеристики уголовного проступка, предусмотренного ч. 1 ст. 172 УК Украины и преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 172 УК Украины. К элементному составу криминалистической характеристики отнесены обстановка, типичные способы и следовая картина, личность преступника и личность потерпевшего.

Ключевые слова: нарушение правил безопасности, угольная промышленность, досудебное расследование, уголовный проступок, преступление, криминалистическая характеристика.

Bezghynskyi Yurii Serhiiovych

**ELEMENTAL COMPOSITION OF
FORENSIC CHARACTERISTICS OF
CRIMINAL OFFENSES RELATED TO
VIOLATION OF SECURITY RULES AT
THE COAL INDUSTRY ENTERPRISES**

The article is devoted to the substantiation and formulation of the elemental composition of the forensic characteristics of criminal offenses related to the violation of safety rules at

the coal industry enterprises. It is determined that the sources of formation of the forensic characteristic of the named offenses are their criminal-legal characteristic, judicial-investigative practice of their investigation. Emphasis is placed on the need for differentiated development of forensic characteristics of the criminal offense under Part 1 of Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine and the crime under Part 2 of Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine. The list of elements of the forensic characteristic should be formed considering specificity of violations of safety rules at the enterprises of the coal industry.

The object of the offense and the victim as elements of the criminal law characterization indicate the identity of the victim, methods of commission and traces-consequences (including injuries on the body) as elements of the forensic characteristic of safety violations during high-risk work. The type of coal industry enterprise in which a criminal violation of production safety was committed is also an essential feature of the situation of a criminal offense. Most commonly safety violations are committed at coal mining, mine construction, coal beneficiation enterprises and enterprises for the production of mining equipment. Instead of studying the consequences as a separate element, it is proposed to study a complex trace picture of the offense, which will include both typical traces-reflections and traces-consequences.

The elemental composition of the forensic characteristics includes the situation, typical methods and trace picture, the identity of the offender and the identity of the victim.

Key words: violation of safety rules, coal industry, pre-trial investigation, criminal offense, crime, forensic characteristics.